

МОТИВАЦІЙНО-СМИСЛОВІ ОСНОВИ СТРАТЕГІЇ СУСПІЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Ю. Ж. Шайгородський

Ще донедавна ступінь розвиненості держави визначався майже виключно раціональними чинниками — економічними, технологічними, фінансовими. Саме на них передусім спиралися й стратегічні плани «Модернізації України» [1]. Модернізація бачилася переважно як удосконалення управлінських, економічних і фінансових важелів, підвищення ефективності використання природного та трудового ресурсу, надр тощо. На досягнення високих економічних показників спрямовувалися й пошуки вітчизняних науковців: «особливо важливим є те, що наукові дослідження, нові знання і технологічні нововведення можуть служити джерелом економічного зростання» [1, с. 47]. Очевидно, що логіка такого підходу багато в чому визначала шляхи, форми і методи реалізації завдань. Ціннісно-смислові чинники суспільно-політичного розвитку та наявність позараціональних його складників здебільшого нівелювались. Раціонально-грунтовані практики зумовили тенденцію досягнення певних орієнтирів передусім шляхом освоєння зарубіжних технологій, запозичення наукових розробок, впровадження готових виробничих, технологічних процесів і управлінських моделей за зразками високорозвинених країн. Таким підходом, по суті, з одного боку, зумовлювалася «навздогінність» реформаторських «прагнень», з іншого — посилювалася громадська відчуженість, відстороненість суспільства від владно-управлінських рішень.

Динамічні й, на превеликий жаль, трагічні події останнього часу в Україні зумовили кардинальні суспільно-політичні перетворення й довели, що спрямованість практичної діяльності на досягнення передусім у фінансово-економічній сфері без урахування мотиваційно-смислових аспектів суспільного розвитку приречена на нескінченну низку спроб і помилок. Ту нескінченність, яку Альбер Камю порівняв із карою Сізіфа і світовідчужанням абсурду, що не покидає міфічного

героя [2, с. 88—91]. В українському ж випадку ця нескінченність - повторюваність революцій і контрреволюцій, романтичних спроб змінити життя тут і негайно та, на жаль, кривавих розплат за політичні помилки.

Сутність, особливості, причини та характеристики сучасних суспільно-політичних змін вітчизняним суспільствознавцям ще належить осмислити, досягнути, проаналізувати. Навіть незважаючи на наявність певного консенсусу (як відсутність серйозних суперечностей оціночного й сутнісного характеру щодо витоків і перебігу нинішніх подій) у науковому середовищі, здійснити це поки що вкрай складно. Річ у тім, що науковий опис і пояснення сьогочасних суспільно-політичних перетворень є рефлексив-

ним процесом. Відповідно, перед науковцем постає принципова теоретико-методологічна проблема: як може бути піддане рефлексії буття, якщо суб'єкт рефлексії безпосередньо включений до цього буття? А отже, очевидно є проблема опредметнення сучасних суспільно-політичних перетворень і добір відповідних дослідницьких методів. Разом з тим очевидним є те, що лише об'єктивна оцінка сучасного суспільного стану, осмислення ціннісних основ його розвитку, сутності протиріч, можливостей і перспектив їх подолання з урахуванням внутрішніх і зовнішніх викликів може бути основою розроблення й реалізації нової стратегії розвитку та її суспільної легітимізації.

Особливість ситуації зумовлюється ще й тим, що, з одного боку, суспільні науки покликані прогнозувати ймовірні соціальні та політичні процеси, окреслюючи певні тенденції розвитку,

**Шайгородський Юрій
Жанович** -
доктор політичних наук,
головний науковий
співробітник Інституту
політичних і
етнонаціональних
досліджень НАН
України

визначаючи пріоритети та конкретизуючи небезпеки. З іншого боку, в умовах посилення ролі громадянського суспільства та сучасних можливостей засобів комунікації науковці дедалі більше впливають на визначення векторів суспільного розвитку, оскільки формують ціннісні настанови громадськості й уявлення про майбутнє.

У контексті сучасних суспільно-політичних реформ, на наш погляд, поза належною увагою залишається визначальний і ключовий аспект - ціннісно-смысловий. Саме його параметрами визначаються сутність і спрямованість реформ як загальнонаціонального, соціокультурного та соціально-політичного процесу цілеспрямованої і скоординованої діяльності зі створення нових смислів та цінностей, нової їх системи. Аргументація доцільності такого підходу і визначення можливих шляхів його реалізації є метою цієї статті.

До проблем смислів і цінностей найчастіше звертаються саме в епохи кардинальних змін. Адже система цінностей не лише характеризує стан суспільства — вона багато в чому визначає шляхи і результати його розвитку [3].

Коли йдеться про ціннісні пріоритети, йдеться про перевагу одних цінностей над іншими. Ціннісні пріоритети — соціально зумовлені, мають характер потреб, спираються на досвід і оцінку навколишнього соціокультурного світу із його явищами й процесами. Ця сукупність оцінок і є підставою для виокремлення пріоритетних цінностей. Одні цінності людина вважає найважливішими для себе й актуальними для суспільного розвитку, інші — мало важливими. Є й такі явища та процеси, якими людина у «вибудові» власних ціннісних пріоритетів готова знехтувати: або ж із причини відсутності достатньої інформації, неусвідомлення причинно-наслідкових зв'язків тих чи інших явищ (процесів), їх значущості для власного життя, або ж через неможливість впливати на них. Очевидно, що ціннісні пріоритети різних людей, груп, класів відрізнятимуться. Різними ці пріоритети будуть у заможних і малозабезпечених, у молоді й людей похилого віку, у здорових і хворих. Але коли йдеться про суспільні цінності, особливої ваги набуває можливість впливати на перебіг суспільно значущих процесів, на їх унормування, зрештою — на прийняття управлінських рішень. Тобто ціннісні пріоритети формуються під впливом низки чинників і є динамічним, «гнучким» утворенням, що не лише регулює поведінку, а й спрямовує її на досягнення певної мети, визначає шляхи й засоби її досягнення. У цьому сенсі ціннісні пріоритети є необхідним і важливим складником процесу

конструювання майбутнього, як особистісних життєвих планів, так і напрямів суспільного розвитку.

Сукупність цінностей окремої людини утворюють її особистісну ціннісну систему [4]. Сукупність цінностей населення країни — ціннісну систему суспільства. Безумовно, вона не є однорідною, але група домінуючих цінностей визначає загальний зміст і спрямованість розвитку цієї системи, зрештою — суспільні пріоритети. Ця ціннісно-орієнтаційна домініанта, з одного боку, сув'язна із суспільно-політичними змінами й опосередковується ними, з іншого — опосередковує їх.

Зовнішня воєнна загроза, внутрішньополітичні протистояння, стрімкі світоглядні зміни, що відбуваються у масовій свідомості, визначають нову соціально-політичну реальність. За цих умов цінності наповнюються новим змістом, відбуваються кардинальні зрушення в системі ціннісних орієнтацій. У їх структурі «безпека» залишається домінуючою потребою, але особистісні потреби й інтереси поступаються потребам колективної безпеки, усвідомленню держави, її єдності й стійкості як першорядних цінностей. Саме вони виходять на перший план і визначають підлеглисть особистісних цінностей.

Зазначену динаміку змін підтверджують і результати соціологічного опитування, проведеного Інститутом соціології НАН України у липні-серпні 2014 року (вибірка — 1800 осіб — жителів усіх областей України, окрім АР Крим) [5]. Страх нападу на країну зовнішнього ворога об'єднав 62 % опитаних, 48 % непокоїть загроза розпаду України як держави, 34 % — страх виникнення міжнародних конфліктів. Кожен третій опитаний (34 %) побоюється масових вуличних заворушень, кожний п'ятий (18 %) — встановлення режиму диктатури, виросла кількість тих, хто боїться повернення старих порядків (на 5 — до 13 %).

Водночас порівняно з результатами минулорічного опитування значно зменшилися страхи перед зростанням цін (з 80 до 64 %), невиплатою заробітних плат (із 75 до 60 %), загрози безробіття (із 78 до 60 %), зростання злочинності. На тлі прямої воєнної загрози, щоденних повідомлень про загиблих під час бойових дій вдвічі зменшився страх перед зараженням небезпечними для життя інфекціями, такими як туберкульоз і СНІД (табл. 1).

Тобто протягом досить короткого часу, під впливом соціально-політичних процесів змінився характер і природа фобій. Переважно індивідуальний і біологічний їх характер (за, можливо, дещо спрощеною класифікацією

**Відповіді на запитання
«Як Ви вважаєте, чого люди зараз бояться більше всього?»***

| | За результатами опитування | | Різниця, % |
|------------------------------------------------------------------------|----------------------------|------------|------------|
| | 2013 р., % | 2014 р., % | |
| Нападу зовнішнього ворога на Україну | 10 | 62 | + 52 |
| Розпаду України як держави | 14 | 48 | + 34 |
| Міжнародних конфліктів | 14 | 34 | + 20 |
| Масових вуличних заворушень | 19 | 33 | + 14 |
| Напливу біженців, переселенців і приїжджих | 7 | 15 | + 8 |
| Холоду в квартирі | 18 | 24 | + 6 |
| Повернення до старих порядків часів застою | 8 | 13 | + 5 |
| Межрелігійних конфліктів | 9 | 13 | + 4 |
| Голоду | 30 | 34 | + 4 |
| Інше | 2 | 4 | + 2 |
| Встановлення диктатури в країні | 18 | 18 | 0 |
| Зараження небезпечними для життя інфекціями (туберкульоз, СНІД та ін.) | 37 | 18 | -19 |
| Безробіття | 78 | 60 | -18 |
| Зростання цін | 80 | 64 | -16 |
| Невиплати зарплат, пенсій тощо | 75 | 60 | -15 |
| Наслідків катастрофи на Чорнобильській АЕС | 19 | 10 | -9 |
| Зростання злочинності | 49 | 43 | -6 |
| По-справжньому - нічого не боюся | 5 | 2 | -3 |
| Зупинки підприємств | 36 | 35 | -1 |

* Складено за [5].

** Здійснено ранжування за показником посилення/послаблення чинника

Ю. Щербатих [6]) змінився на (переважно) колективний і соціальний (суспільний).

Страх як внутрішній стан, що зумовлений загрозою реального або передбачуваного лиха, є природною базовою і водночас — мобілізаційною емоцією. Прагнення уникнення загроз відповідним чином мотивує поведінку і в соціальному сенсі є консолідуючим началом. Цей феномен був відображений С. Хантінгтоном [7] і неодноразово протягом останнього часу знаходив своє подієве втілення, зокрема у трагедії 11 вересня 2001 р., коли криза національної ідентичності була подолана трагічними обставинами, які «повернули» США її ідентичність.

Разом з тим особливістю впливу зовнішньої загрози на рівень національної єдності є її мінливість спрямованості дії цього чинника. Допоки країні загрожує небезпека, національна ідентичність — вагомий і чітко зорієнтований чинник консолідації. Подолання зовнішньої загрози (її гострої фази), усвідомлення значущості суспільно-громадських організацій і рухів у досягненні перемоги, з одного боку, неминує посилять національну консолідованість, з іншого — спрямують її на подолання загроз внутрішніх.

Зміни в ціннісних пріоритетах неодмінно актуалізують проблеми, що в часи тяжких випробувань «відійшли» на другий план, — проблеми зростання цін, невиплати заробітних плат, безробіття, соціального забезпечення, охорони здоров'я тощо. Після випробувань, пов'язаних із

трагічними подіями Майдану, анексією частини території країни, втратами під час військових дій, ключовим критерієм оцінки якості державного менеджменту стає поняття «справедливості», доцільності рішень, що приймаються, зрештою, — усвідомлення мети й суспільна легітимізація векторів стратегічного розвитку. Показовими у цьому сенсі є результати моніторингового дослідження, що протягом тривалого часу здійснюється соціологічною службою Центру Разумкова [8]. Фахівцями служби у травні 2015 р. було опитано 2007 респондентів віком від 18 років у всіх регіонах України, за винятком Криму та окупованих територій Донецької і Луганської областей за вибіркою, що репрезентує доросле населення України за основними соціально-демографічними показниками. Похибка вибірки не перевищує 2,3 %. Результати представлено в таблиці 2.

Звернімо увагу, що рівень позитивних оцінок сучасного стану суспільного розвитку стрімко наближається до позаминулорічних «передреволюційних» показників. На нашу думку, тенденція до стрімкої зміни суспільних настроїв, зпоміж іншого, зумовлюється відсутністю чітко артикульованої, зрозумілої й підкріпленої реальними діями стратегії суспільного розвитку. Сутнісно, така стратегія є своєрідною проєкцією смислів.

Варто визнати, смисл — не лише досить складна й багатозначна філософська категорія, що описується у системах «смисл — значення», «смисл — цінність», не лише визначається як

Відповіді на запитання
«Як Ви вважаєте, в цілому, події в Україні розвиваються
у правильному чи неправильному напрямі?»*

| | Травень 2013 р. | Вересень- жовтень 2013 р. | Березень 2014 р. | Березень 2015 р. | Травень 2015 р. |
|-------------------------------|--------------------|------------------------------|---------------------|---------------------|-----------------|
| У правильному напрямі | 15,4 | 15,4 | 32,3 | 17,5 | 14,3 |
| У неправильному напрямі | 65,9 | 65,4 | 40,7 | 66,9 | 67,6 |
| Важко відповісти/не відповіли | 18,7 | 19,2 | 27,0 | 15,6 | 18,1 |

* Складено за [8].

цілісність відносинами у системі «частина — ціле» [9], а й, на нашу думку, є своєрідним центром цієї цілісності, частини якої «узгоджуються» за його (центру) посередництва. У цьому сенсі й у контексті нашого дослідження смисли обумовлюють мотиви й водночас визначаються ними.

Очевидно, що нова суспільно-політична реальність, кардинальні зміни ціннісних орієнтацій потребують вироблення й нових суспільних смислів (як сукупності цінностей, корегування потреб, нових вимірів проєктивної діяльності, означення мети і підпорядкованості засобів її досягненню). Обґрунтування такого підходу потребує певного пояснення означеної методологічної позиції.

У контексті нашого дослідження важливим є розуміння того, що смисли і мета — не тотожні поняття. Мета не виникає сама собою. Мета — це зумовлене суспільними потребами уявлення про бажаний результат. Смисли ж є комплексним явищем, яке містить послідовне поєднання щонайменше п'яти елементів:

- потреби (як цінності, ідеального образу, як збудника активності);
- мотиву (як прагнення реалізації певної потреби);
- мети (як умотивованого уявлення про результат);
- шляхів і засобів досягнення (як інструментів досягнення результату);
- результату (як реалізація/нереалізація/часткова реалізація потреби).

Таким чином, з одного боку, для визначення мети необхідний мотив як прагнення задоволення певних потреб. З іншого боку, мета може виникнути лише як поєднання мотиву і засобів досягнення. Доки не відбулося такого поєднання (мотиву і засобів досягнення), мета існуватиме у формі мрії і ототожнюватиметься з потребою. Динамічність потреб зумовлюється ступенем їх реалізації, тобто результативністю. Якщо результат задовольняє

потребу, виникає нова — висхідна потреба як прагнення соціального прогресу, якщо ж ні — інвентаризуються, корегуються існуючі або ж відшукуються нові засоби досягнення мети. Тобто «реальність» мети визначається мірою «ідеальності» потреб та наявними засобами її (мети) реалізації.

Ключовим, на наш погляд, має бути розуміння того, що наявність тих чи інших засобів (або їх удосконалення) без визначеної (умотивованої уявленням про очікуваний результат) мети втрачає сенс, або ж є недоцільним (не відповідає цілі). Іншими словами, сама наявність інструментарію та його вдосконалення без визначення мети його використання перетворюється на самоціль. Саме тому визначальною у процесі цілеустановлення¹ є конкретизація мети та умов (комплексу умов, зокрема — морально-етичного характеру) її досягнення. Важливим методологічним аспектом проблеми є необхідність урахування ієрархії потреб. Адже і потребаова сфера, і процес цілеустановлення є ієрархічними.

До узагальнюючих результатів дослідження мотиваційно-сміслових основ суспільного розвитку можна віднести наше трактування поняття «стратегії суспільного розвитку» як світоглядно обумовленої сукупності поглядів, оцінок та принципів, які визначають загальне бачення шляхів розвитку; достатньо абстрактний, довгостроковий, максимально загальний (недеталізований), послідовний, конструктивний, раціональний, підкріплений ідеологією, стійкий до невизначеності умов середовища план досягнення успіху. Реалізація такого плану передбачає забезпечення перетворення абстрактного у конкретне через деталізацію, пошук і апробацію засобів, постійний моніторинг, аналіз внутрішніх

¹ Пропонований нами термін «цілеустановлення» у контексті дослідження смислових основ циклічного комплексу «потреба-мотив-мета-засоби-результат», на наш погляд, більшою мірою відповідає його дефініції, оскільки поширений термін «цілепокладання» вказує на «зовнішній» вплив, характеризується «завершеністю» й об'єктивністю стосовно цілі. Коли ж ми маємо на увазі динамічний, сув'язний із потребою і результатом процес, запропонований термін, на нашу думку, повніше відображає його сутність.

і зовнішніх чинників впливу на зміст, його коригування тощо.

Виходячи із цих уявлень, виокремимо щонайменше три **сутнісні ознаки** стратегії суспільного розвитку: 1) Стратегія — найзагальніша світоглядна раціональна картина (уявлення) майбутнього та загальний вектор його досягнення; 2) Стратегія - своєрідна мотиваційна матриця, що містить сукупність віри, переконань, цінностей і водночас — засобів та інструментів досягнення мети; 3) Стратегія — легітимований загально визнаний і загальноприйнятний зразок («унормовуючий» шаблон) для вирішення поточних завдань, їх відповідності стратегічній меті.

Іншими словами, стратегія суспільного розвитку — це своєрідна **надідея, амбітний планпроект майбутнього**, пов'язаний з оцінкою нинішніх (стартових) позицій, потенціалу, можливостей, ресурсів і загроз. Це план, пов'язаний із прогнозом стратегії розвитку інших країн і співвіднесення з їх стратегічними цілями. Нарешті, стратегія — це передбачення шляхів глобального розвитку, цивілізаційного поступу і нашого місця в ньому. Коли йдеться про стратегію, йдеться передусім про майбутнє. Багато в чому — ірраціональне, багато в чому — міфологічне, оскільки стратегія — ідеальна **форма для проектування майбутнього**, але **наповнена змістом**.

Наявність універсальної ідеї (надії) — фундаментальний і ключовий складник державної стратегії розвитку. Вона має бути, з одного боку, простою і зрозумілою, з іншого — «символічною» й у свідомості людей безпосередньо пов'язаною із «соціальним часом». Як, наприклад, ідея свободи і демократії для Сполучених Штатів Америки або ж ідея справедливості, рівності й братерства для колишнього Радянського Союзу, але не «ідея» виправдання існуючого стану речей.

Проектування майбутнього — аксіологічне явище й можливе лише на певній світоглядній ідеології, на певній системі цінностей. Стратегія має не просто орієнтуватися на перспективу, а й мати ясні цілі, спиратися на моральні норми, конкретні цінності, формувати відповідні ідентичності як інструменти саморозвитку. Рух країни у європейському напрямі створює сприятливі передумови для інтеграції у ціннісний, етичний простір Європи. Разом з тим стратегування — це проектування образу країни, проектування майбутнього і її місця в ньому. Якою ми бачимо Україну? Якщо сучасною європейською країною, то чи може Україна створити іншу стратегію, ніж європейська? Якщо ми бачимо Україну в Європейському Союзі, то яким ми бачимо Європейський Союз?

Для розроблення і реалізації стратегії необхідно створювати певні групи інтересів. Нині для просування європейських цінностей, норм і правил необхідна широка «коаліція», об'єднання таких «груп», які будуть діяти не в інтересах певного прошарку людей, а в інтересах і за підтримки суспільства. Чи не вперше в сучасній історії суспільного розвитку роль такої «групи» може відіграти громадянське суспільство [10]. Нові смисли породжують нові практики, мотивують суспільну діяльність задля досягнення стратегічної мети. Реалізація цих смислів — це суспільно легітимізована, особлива форма державницької діяльності з об'єктивною оцінкою стану, осмислення можливостей і перспектив суспільного розвитку з урахуванням усієї сукупності внутрішніх і зовнішніх впливів і загроз, тенденцій цивілізаційного розвитку.

Список використаних джерел

1. «Модернізація України - наш стратегічний вибір». Щорічне Послання Президента України до Верховної Ради України. 2011 р. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.president.gov.ua/docs/Poslannya_sborka.pdf
2. Камю А. Бунтующий человек. Философия. Политика. Искусство / А. Камю; пер. с фр. - М. : Политиздат, 1990. - 415 с. - (Мыслители XX века).
3. Шайгородський Ю. Ціннісна складова сучасної політичної міфології / Ю. Шайгородський // Політичний менеджмент. Спецвипуск. - 2008. - С. 126-135.
4. Шайгородський Ю. Проблема цінностей у контексті сучасності / Ю. Шайгородський // Український центр політичного менеджменту [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.politik.org.ua/vid/publcontent.php3?u=1&p=26>
5. Украинцы все меньше боятся безработицы и безденежья, и все больше - распада страны [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://zn.ua/UKRAINE/ukraincy-vse-menshe-boyatsya-bezroboticy-i-bezdenezhya-i-vse-bolshe-raspada-strany-155595_.html
6. Щербатых Ю. В. Психология страха / Ю. В. Щербатых. - М. : Изд-во Эксмо, 2005. - 512 с.
7. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / С. Хантингтон. - М. : ООО «Издательство АСТ», 2003. - 603 с.
8. Оцінка громадянами ситуації в Україні та стану проведення реформ [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.uceps.org/upload/1434090750_file.pdf
9. Шрейдер Ю. Смысл / Ю. Шрейдер [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://iph.ras.ru/elib/2768.html>
10. Корнієвський, О. А. Громадянське суспільство та правляча еліта: проблеми взаємовідносин у сучасній Україні / О. А. Корнієвський // Стратегічні пріоритети. - 2014. - № 3 (32). - С. 115-120.